

nasium i Köpenhamn sa han att väst uppfattar kvinnan som boskap och tvingar henne att bli «bitch goddesses or femme fatales». När Hizb-ut-Tahrir höll möte i Köpenhamn, hösten 2001, tvingades kvinnor att gå genom en särskild ingång och att sitta åtskilda från männen. Den svaghet som finns i författarnas framställning är att de möjligen överdriver en islamistisk ambition att kolonisera västerlandet. Även om enskilda organisationer och stater som Saudi-Arabien har sådana drömmar, kan de rimligen inte anses omfattas av majoritetsbefolkningarna i exil. I det avseendet blir rågången mellan invandringens konsekvenser (och därmed bristen på integration, som är ett socialt problem i hela Europa) och en uttalad islamism alltför otydlig.

Författarnas perspektiv på islamiseringen kan sägas vara modernitetens och frihetens. De utgår ifrån att de europeiska samhällena frigjort sig från kyrkans makt. Moderniteten innebär att religionen är en privatsak. Islam är en underkastelsens religion, där världsliga lagar inte tillmätts någon betydelse vid sidan av Koranens ord. Därför är också det långsiktiga målet en teokrati av samma slag som den iranska. Författarna menar att det är förvånansvärt att vänstern inte tagit strid mot islamiseringen. Bokens slutsats är, att islamismen är en «högerextremistisk rörelse», och pekar på förbindelser mellan tyska nynazister, franska högerextremister och italienska nyfascister å ena sidan, och islamister å den andra.

Både Bluitgen och författarrion bakom *I krigens hus* tycks mena att enda vägen framåt, är att på alla fronter — i skolan, i den offentliga debatten och i lagstiftningen — argumentera emot och bekämpa den islamism som vill förvandla demokratier till slutna och totalitära samhällen.

Thomas Nydahl

Birger Gerhardsson: *Memory and Manuscript: Oral Tradition and Written Transmission in Rabbinic Judaism and Early Christianity [1961] with Tradition and Transmission in Early Christianity [1964]. Combined Edition with a New Preface. Foreword by Jacob Neusner. 426 sid. Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 1998.* — Birger Gerhardsson: *The Reliability of the Gospel Tradition. Foreword by Donald A. Hagner. xxiv + 143 sid. Hendrickson, Peabody, Massachusetts, 2001.*

De senaste åren har flera av Gerhardssons mest betydande arbeten givits ut i nya upplagor. *Memory and Manuscript* från 1961, har kompletterats med det tre år senare publicerade svaret på den efterföljande kritiken, och försetts med ett förord av Jacob Neusner.

Evangeliernas förhistoria (1977), «Der Weg der Evangelientradition» (1983), samt *The Gospel Tradition* (1986) har kombinerats i en engelsk volym med förord av Donald Hagner.

En genomläsning av Gerhardssons arbeten ger framför allt tre bestående intryck. Det ena är att vi här har en forskare som, till skillnad från många andra på denna tid, tar Nya testamentets judiska bakgrund och den tidigkristna rörelsens judiska miljö på fullaste allvar. Det andra är att dialogen och diskussionen hela tiden, även i de senare texterna, förs med, eller snarare mot, den klassiska formkritiken. Det tredje är att Gerhardsson ända sedan receptionen av *Memory and Manuscript* har upplevt sig missuppfattad och missförstådd av sina kritiker.

Det sistnämnda bekräftas också av de bägge förordsförfattarna, Neusner och Hagner, som bägge menar att Gerhardsson missförstås av forskare överlag. Deras respektive motiv och egna läsningar av Gerhardsson skiljer sig emellertid åt.

För Hagner är Gerhardssons texter ett vapen mot det amerikanska Jesusseminariet, vars «coloring game is silliness because it asks the wrong questions». Hagner understryker det som Gerhardsson själv gång på gång upprepar: han förnekar inte att Jesustraditionen tolkats, förändrats, redigerats och anpassats, utan protesterar mot formkritikens förenklade analogier med folksagan. Traditionerna har inte uppkommit anonymt ur tomta intet. De har *formats* men inte *skapats* utifrån den tidiga kyrkans behov. Hagner läser emellertid Gerhardsson som belägg för att traditionsförmedlingen från Jesus till lärjungarna i stort sett följde den rabbiniska modell för traditionsförmedling som Gerhardsson tecknar. Jesu undervisning betraktades dessutom av hans anhängare från första början som «holy speech», vilket motiverade memorering, och därmed avskrivs andra modeller som ger rum för en mer flytande eller tänjbar traditionsförmedling. Gerhardssons modell motiverar Hagner att avvisa som vilseledande alla de sentida Jesusböcker och egna perspektiv som avviker från evangeliernas information.

Neusners förhållningssätt till Gerhardssons texter är mer svärdefinierat. Efter att ha hört till Gerhardssons argaste kritiker gör han i förordet avbön genom att hejdlöst skylla på och bespotta sin tidigare och numera avlidne lärare Morton Smith. Förutom lustmordet på Smith innehåller Neusners förord huvudsakligen en redogörelse för egna publikationer samt en utläggning av hans egen syn på den rabbiniska litteraturens paradigmatiska och ahistoriska karaktär. I likhet med Hagner noterar Neusner att Gerhardsson *inte*, som han först trodde, var en godtrogen, okritisk nytestamentlig forskare som tog evangelietraditionerna «at face value». Till skillnad från Hagner läser

Neusner Gerhardssons beskrivning av rabbinisk traditionsförmedling som en modell, en möjlighet, inte ett anspråk på hur muntlig judisk traditionsförmedling gick till före år 70, eller en redogörelse för förhållandena vid tiden för evangeliernas tillkomst. Enligt Neusner gör Gerhardsson inga historiserande anspråk på att denna modell skulle ha något med det första århundradet att göra och därför skulle kunna förklara evangeliernas tillkomst, utan vill enbart beskriva ett fristående system i den rabbiniska judendomen som omvittnas av dess egna texter. Neusner värvar m.a.o. Gerhardsson för sitt eget paradigmatiska ahistoriska perspektiv på de rabbiniska texterna, för vilket händelserna år 70 anses ha varit avgörande.

Jag har svårt att tänka mig att Gerhardsson känner igen sig i det neuserianska tänkandet. Enligt Neusner är det fel att ställa historiska frågor till ahistoriska dokument, eftersom det omöjliggör tillgång till deras väsen. Följaktligen menar han att «what the historical Jesus really, actually enunciated, among the many statements attributed to him, proves monumentally irrelevant.» Frågan är om Gerhardsson känner igen sig bättre i Hagners historiskt orienterade beskrivning där Jesu lärjungar redan från första början memorerar Jesu undervisning som helig text, på åtminstone «ungefär» samma vis som rabbinisk traditionsförmedling gick till? Neusner och Hagner är överens om att Gerhardsson missuppfattats, men kan bägge verkligen ha uppfattat honom rätt? Eller har ingen av dem gjort det?

Därmed är vi inne på frågan vad Gerhardsson menar, vad som är hans tes. Denna kan inte förstås annat än mot bakgrund av formkritiken. Även i senare publikationer än *Memory and Manuscript* är det polemiken mot formkritiken som står i fokus, fr.a. dess långtgående skepticism gentemot Jesustraditionen, romantiska analogier med folksagornas uppkomst och trädning, samt betoning av *Sitz im Leben* i tidigkristna församlingsmiljöer som generalförklaring till enskilda traditioners *skapande*. Mot detta paradigm ville Gerhardsson ställa upp ett alternativ: antikens jämfört med vår tid annorlunda förhållningssätt till trädning och memorering i allmänhet, samt rabbinisk traditionsförmedling i synnerhet.

Det är det sistnämnda han behandlar i första delen av *Memory and Manuscript*, och frånsatt diverse diskussioner om datering och hantering av rabbiniskt källmaterial så är det inte denna del som först och främst har ifrågasatts. Det är fortsättningen som drabbats av kritik, och förmodligen, åtminstone delvis missuppfattats. Del två är nämligen inte en oföblommerad jämförelse mellan traditionsförmedling i den tidiga kyrkan och i rabbinisk judendom, utan behandlar i stora drag traditionsförmedlingen i kyrkan utifrån dess egna villkor och texter. Egentligen är det först i

det sista kapitlet (16) Gerhardsson kommer till de tentativa slutsatser beträffande evangeliatraditionens ursprung och trädning som har ådragit sig den mesta kritiken. Detta avsnitt är också utgångspunkten för mycket av det material han senare utvecklar.

Gerhardsson balanserar i slutet av *Memory and Manuscript* på en knivsegg. Han vill sätta in Jesus och hans lärjungar i deras samtidsmiljö. Jesus kan knappast ha använt sig av radikalt annorlunda undervisningsmetoder än de som rådde. Men vilka var då dessa? Hävdar Gerhardsson att den rabbiniska traditionsförmedling han kartlagt representerar, förklarar, eller ger en modell för Jesustraditionens väg från Jesus till evangelierna under det första århundradet? Hur gick den tidigkristna traditionsförmedlingen till? På vilka sätt ger kunskaperna om rabbinisk traditionsförmedling oss vägledning i denna fråga? Här är Gerhardssons svar och antydningar inte självklart entydiga. Ett antal *antaganden* görs om hur Jesus *måste* ha undervisat, och hur undervisningen *bör* ha traderats: genom muntlig upprepning och memorering av kondenserade formuleringar. Eftersom Jesus av sina anhängare betraktades som Messias och den ende läraren måste lärjungarna ha tillskrivit hans uttalanden ännu större auktoritet än vad rabbinernas lärjungar tillskrev sina lärares ord. Till detta fogar Gerhardsson att även t.ex. *utläggningar* av liknelser i *princip* härrör från Jesu egna tolkningar av dem, samt att också det narrativa materialet måste förstås utifrån lärjungarnas höga aktning för sin mästare.

Dessa grundläggande antaganden och argument bygger Gerhardsson sedan ut i efterföljande skrifter, vilka framför allt fokuserar på evangeliatraditionen. Grunddragen förblir dock desamma, likaså svagheterna i resonemanget. Kritiken mot formkritiken är i mångt och mycket befogad, även om den ibland kan tyckas skjuta över målet. Men Gerhardssons alternativ väcker åtskilliga frågor som inte ges tydligare svar genom att böckerna publiceras en gång till.

Den första frågan handlar om genre. Den som för första gången närmar sig Mishna slås genast av hur svårtillgängligt och annorlunda materialet är jämfört med evangelielitteraturen. De rabbiniska halakiska texterna är hårt stiliserade och gör knappast anspråk på att *repetera* rabbinernas undervisning, utan snarare *representera* undervisningens *innehåll* eller den ständigt pågående diskussionens *synpunkter*. De narrativa anekdoter som inkluderas är i första hand till för att belysa en rabbins *halakiska praxis*. Hela materialet är format och anpassat för muntlig trädning, men repeterar knappast respektive skits lärares egna undervisning. Det är tveksamt i vilken utsträckning en tydlig analogi med evangeliatraditionernas logier och narrativa föreligger. Nu skulle man kunna invända att Gerhardsson i första hand hänvisar till den rabbiniska lit-

teraturens *uppgifter* om hur traditionsförmedlingen gick till, inte dess faktiska *form*. Men dessa uppgifter hänger rimligtvis samman med den form den huvudsakligen halakiska traditionsförmedlingen tog sig, där lager lades på lager i ett förvaltande av Toran och dess kontinuerliga uttolkande. I detta avseende är evangeliematerialet av helt annan karaktär.

Då kommer vi till den andra frågan som handlar om synen på Jesus och hans auktoritet. Ett viktigt argument för Gerhardsson, som han återkommer till, är att Jesus betraktades som förmer än en vanlig rabbin. Eftersom Jesus av sina anhängare sågs som den ende läraren, ja, som Messias, Guds Son och världens frälsare, så finns desto större anledning att anta att hans undervisning och minnet av hans handlingar bevarades minst lika noggrant som i den rabbiniska traditionsförmedlingen. Detta är ett rimligt argument för en senare del av det muntliga traderingsstadiet, men kräver en helt osannolikt tidig högkristologi för att kunna styrka tesen att Jesu lärjungar memorerade hans undervisning och handlingar på ett systematiskt och formaliserat sätt redan under hans livstid.

Oavsett graden av formaliserad memorering är emellertid Gerhardssons argument giltigt, att den tidiga kyrkans många ögonvittnen bör ha borgat för att evangelietraditionen inte utvecklades eller nyskapades bortom all kontroll. En sund skepsis till formkritikens överdrifter kombineras dock med en förenklad syn på ledarskapet i de tidiga församlingarna, vilket leder till en tredje fråga. Gerhardsson verkar tänka sig ett kollegium av de tolv, ett historiskt ledarskap bestående av Jesu närmaste lärjungar, som utesluter all anonym traditionsbildning eller traditionsutveckling. I de befintliga texter som närmast kan användas för historiska rekonstruktioner spelar emellertid endast tre av de närmaste lärjungarna någon större roll, och av dessa dödas Jakob ganska snart. Hur stor roll spelar med åren Petrus och Johannes i förhållande till Jakob, Herrens bror, respektive Paulus? Och hur stor del av den tidigkristna missionen, och därmed traditionsförmedlingen, sker genom andra, mindre kända eller i stort sett anonyma gestalter?

Om det sistnämnda är riktigt så är också formkritikernas koppling mellan form och funktion relevant. En fjärde fråga till Gerhardsson gäller nämligen hans avvisande hållning till *Sitz im Leben*. Gerhardsson hävdar att eftersom en författare var fri att formulera en text vid sitt skrivbord på vilket sätt han önskade (vilket i och för sig är rimligt), så är formkritikens tanke att Jesustraditionen speglar en *Sitz im Leben* som också bidragit till dess utformning obevisad, otrolig och onödig. Man behöver emellertid inte frånsäga en tradition all historisk verklighetsbakgrund bara för att den formats av eller fungerat i en viss miljö, eller förneka dess beroende av ett senare bru-

karperspektiv för att försvara dess historiska förankring.

Nu betvivlar jag att detta är vad Gerhardsson vill göra. Han försvarar sig nämligen gång på gång mot anklagelser för att främja en naiv och okritisk syn på evangelietraditionen väg. Han betonar gång på gång att materialet givetvis varit föremål för kreativ utveckling och bearbetning, att det innehåller både fasta och formbara element. Och när Donald Hagner, med anspelning på Jesusseminariets omröstningsförfarande skriver: «I would say that the entire corpus of the sayings of Jesus should be both black and red at the same time», skulle Gerhardsson till och med kunna tänkas tillfoga att det faktiskt finns somligt som är mer svart än rött. Men Gerhardsson uttrycker sig ofta tillspetsat, och kan, som historien visat, lätt missförstås. Möjligheten till missförstånd kvarstår dessvärre, när samma texter publiceras omigen, och Gerhardssons egna nya förord skingrar inte helt dimman. Poängen är att den kristna traditionsförmedlingen i någon mening var pålitlig; Jesustraditionen är inte *huvudsakligen* ett uttryck för församlingarnas fromma fantasi. Argumenten rör sig kring samtida attityder och samtida miljö, där memorering och traditionsförmedling var naturligt. Men menar Gerhardsson verkligen att den rabbiniska traditionsförmedlingen och memoreringstekniken ger en klar analogi till evangelietraditionen utveckling? Hans formulering i *Reliability*, s. 125, tyder på det:

These texts [parables and logia] were presumably transmitted as memorized texts in roughly the same way as the Jewish *mashal*-tradition, with roughly the same technique as Jewish material of similar types.

Jag tror alltså att Hagner har uppfattat Gerhardsson någotsånär rätt, men jag är inte helt säker. Gerhardsson osäkrar nämligen analogin genom «presumably», och ett upprepat «roughly» ropar efter ytterligare förtydliganden. Han har sagt det men inte riktigt? Eller kanske hör jag till dem som missförstått?

Frågorna kring Jesustraditionen väg till evangelierna står kvar och kommer med all sannolikhet att fortsätta att så göra i framtiden. Nya generationer kommer att fortsätta att ställa gamla frågor — och nya — för att försöka förstå evangeliematerialets förhållande till historien. Men jag är tveksam till om en fortsatt brottning med formkritikens mest skeptiska uttrycksformer kommer att vara den bäst framkomliga vägen, eller, för den delen, om det något senkomna Jesusseminariet erbjuder en meningsfull agenda. Vi anar i dag en framväxande diskussion utifrån mer hermeneutiskt och ideologiskt orienterade utgångspunkter, som förhoppningsvis kan visa sig mer fruktbar framöver.

Thomas Kazen